UDK 159.928:378.147

SAMARALI O‘QUV STRATEGIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV PSIXOLOGIK OMILLARI

Jabborova Malohat Azimovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti v.b.,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Zamonaviy oliy ta’lim sharoitida talabaning akademik muvaffaqiyati faqat egallangan bilimlar hajmi bilan belgilanmaydi. Axborot oqimining jadallashuvi va raqamli ta’lim imkoniyatlarining kengayishi talabalardan bilimni izlash, tanlash, qayta ishlash, o‘zlashtirish va yangi vaziyatlarda qo‘llashning samarali usullarini egallashni talab etmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida “nimani o‘rganish?” masalasi bilan bir qatorda “qanday samarali o‘rganish?” masalasi ham muhim psixologik muammolardan biriga aylanmoqda.

O‘quv strategiyalari talabaning muayyan akademik maqsadga erishish uchun ongli ravishda tanlaydigan va boshqaradigan kognitiv hamda metakognitiv harakatlari tizimini ifodalaydi. Biroq muayyan o‘quv usulini bilishning o‘zi uning samarali qo‘llanishini kafolatlamaydi. Talaba strategiyani nima uchun tanlayotgani, qaysi vazifada undan foydalanish mumkinligi va erishilgan natijaga qarab uni qachon o‘zgartirish zarurligini ham anglay olishi kerak. Shu jihatdan samarali o‘quv strategiyasi tayyor algoritm emas, balki o‘quv vaziyatiga moslashtiriladigan va natijalar asosida takomillashtirib boriladigan dinamik psixologik mexanizmdir.

P.H. Winne va A.F. Hadwin o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganishni axborotni qayta ishlash va metakognitiv boshqaruv bilan o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida izohlaydilar. Ularning yondashuvida talaba avvalo o‘quv vazifasining shartlarini anglaydi, maqsadni belgilaydi, unga erishish uchun zarur strategiya va taktikalarni tanlaydi hamda o‘z faoliyati natijalarini kuzatib boradi. Olingan natija kutilgan maqsadga mos kelmasa, o‘quv faoliyatiga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi [1]. Bunday yondashuvda talaba bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z o‘rganish jarayonini rejalashtiruvchi, nazorat qiluvchi va boshqaruvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Samarali strategiyalar rivojlanishining muhim psixologik omillaridan biri metakognitiv monitoring hisoblanadi. U talabaning o‘z bilim darajasini, vazifaning murakkabligini va qo‘llanayotgan strategiyaning natijadorligini kuzatib borish qobiliyatini anglatadi. A. Efklides metakognitiv jarayonlarni motivatsiya va affektiv holatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilib, o‘quv faoliyatida qiyinchilikni his etish, o‘ziga ishonch va sarflanayotgan aqliy kuchni baholash kabi metakognitiv tajribalar o‘zini o‘zi

boshqarishga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi [2]. Demak, talaba nafaqat nimani bilishini, balki o‘rganish jarayoni qanday kechayotganini ham anglay olishi muhimdir.

R.A. Bjork va E.L. Bjork tomonidan ilgari surilgan “maqsadga muvofiq qiyinchiliklar” konsepsiyasi samarali o‘rganish mexanizmlarini tushuntirishda alohida ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvga ko‘ra, o‘quv jarayonining subyektiv jihatdan oson kechishi bilimning mustahkam o‘zlashtirilganligini har doim ham anglatmaydi. Aksincha, o‘rganish jarayoniga maqsadga muvofiq kiritilgan ayrim qiyinchiliklar bilimning uzoq muddatli saqlanishi va keyinchalik qayta tiklanishiga yordam berishi mumkin [3]. Masalan, matnni qayta-qayta o‘qish talabada material tanish degan taassurot uyg‘otadi, biroq kitob yopilgandan so‘ng uning asosiy mazmunini mustaqil ravishda qayta tiklash haqiqiy o‘zlashtirish darajasini aniqroq namoyon qilishi mumkin.

Samarali o‘quv strategiyalarining yana bir muhim nazariy asosi L. Fiorella va R.E. Mayerning bilimlarni faol qayta ishlashga yo‘naltirilgan o‘rganish yondashuvida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuvda chuqur o‘rganish axborotni passiv qabul qilish orqali emas, balki muhim ma’lumotlarni tanlash, ularni mazmunan tashkil etish va avvalgi bilimlar bilan bog‘lash orqali yuzaga kelishi ta’kidlanadi [4]. Talabaning o‘rganilgan mavzuni o‘z so‘zlari bilan tushuntirishi, asosiy g‘oyalarni umumlashtirishi, konseptual xarita tuzishi yoki bilimni boshqa kishiga tushuntirishga harakat qilishi materialning faol qayta ishlanishini ta’minlaydi.

Y. Weinstein, C.R. Madan va M.A. Sumeracki tomonidan ta’lim amaliyoti uchun tizimlashtirilgan o‘rganish strategiyalari ham mazkur muammoni yoritishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotchilar interval asosida o‘rganish, mavzularni navbatlashtirib o‘rganish, faol esga tushirish, mazmuniy kengaytirish va aniq misollardan foydalanish kabi strategiyalarning o‘quv jarayonidagi imkoniyatlarini ko‘rsatganlar [5]. Ushbu strategiyalarning umumiy xususiyati talabani ma’lumotni shunchaki takrorlashdan bilim bilan faol ishlashga yo‘naltirishdan iborat.

Xususan, faol esga tushirish jarayonida talaba materialni qayta o‘qishdan oldin o‘zlashtirilgan bilimni xotiradan mustaqil ravishda tiklashga harakat qiladi. O‘z-o‘ziga savol berish, mavzu yuzasidan kichik test bajarish yoki asosiy tushunchalarni manbaga qaramasdan qayta bayon qilish ushbu strategiyaning amaliy ko‘rinishlaridir. Interval asosida o‘rganish esa materialni bir martalik uzoq mashg‘ulot davomida o‘rganish o‘rniga, uni ma’lum vaqt oralig‘ida takroriy o‘zlashtirishga asoslanadi.

Mazmuniy kengaytirish yangi bilim bilan mavjud bilim o‘rtasidagi aloqalarni shakllantirishga yordam beradi. Talabaning “Nima uchun?”, “Bu qaysi tushuncha bilan bog‘liq?”, “Bunga qanday misol keltirish mumkin?” kabi savollar ustida fikrlashi yangi axborotning kengroq bilim tizimiga integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Nazariy qarashlarning qiyosiy tahlili samarali o‘quv strategiyalarini rivojlantirish bir nechta psixologik komponentlarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishini ko‘rsatadi.

Birinchidan, kognitiv faollik axborotni tanlash, tahlil qilish, qayta tashkil etish va xotiradan tiklashni ta’minlaydi.

Ikkinchidan, metakognitiv monitoring talabaning o‘zlashtirish jarayonini kuzatishi va nazorat qilishiga imkon beradi.

Uchinchidan, motivatsion faollik tanlangan strategiyadan izchil foydalanishni qo‘llab-quvvatlaydi hamda o‘quv maqsadiga erishishga yo‘naltirilgan faoliyatni rag‘batlantiradi.

To‘rtinchidan, o‘zini o‘zi boshqarish maqsad belgilash, rejalashtirish, vaqt va resurslarni taqsimlash hamda strategiyani o‘quv vaziyatiga moslashtirishni ta’minlaydi.

Beshinchidan, refleksiya olingan natijalarni tahlil qilish va o‘quv tajribasini keyingi faoliyat uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga aylantirish imkonini beradi.

Shu asosda samarali o‘quv strategiyalarini rivojlantirishning integrativ psixologik jarayonini quyidagicha ifodalash mumkin:

maqsadni anglash → vazifani tahlil qilish → strategiyani tanlash → faol o‘rganish → metakognitiv monitoring → natijani baholash → refleksiya → strategiyani takomillashtirish.

Mazkur ketma-ketlikda strategiya o‘quv faoliyatining bir martalik usuli emas, balki talabaning o‘z tajribasi va natijalari asosida doimiy ravishda rivojlantirib boriladigan psixologik vositaga aylanadi. Shuning uchun samarali o‘quv strategiyalarini shakllantirishda talabalarga faqat “qanday o‘qish kerakligi”ni ko‘rsatish yetarli emas. Ularda qaysi strategiyani, nima uchun, qachon va qanday sharoitda qo‘llash kerakligini anglash qobiliyatini ham rivojlantirish zarur.

Samarali o‘quv strategiyalarini rivojlantirish kognitiv, metakognitiv, motivatsion va refleksiv jarayonlarning funksional birligiga asoslanadi. Oliy ta’limda talabalarni ko‘proq ma’lumot o‘zlashtirishga emas, balki o‘z o‘rganish jarayonini samarali tashkil etishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun o‘quv mashg‘ulotlariga faol esga tushirish, interval asosida takrorlash, o‘z-o‘ziga tushuntirish, bilimlararo bog‘lanishlarni aniqlash, o‘zini tekshirish va refleksiv tahlil elementlarini tizimli ravishda kiritish maqsadga muvofiq.

Samarali o‘rganishning yakuniy natijasi faqat yuqori akademik ko‘rsatkich bilan cheklanmaydi. Uning muhim natijasi o‘z bilimini anglaydigan, o‘quv faoliyatini mustaqil boshqaradigan, strategik qarorlar qabul qila oladigan va yangi ta’limiy vaziyatlarga moslasha oladigan talaba shaxsini shakllantirishdan iborat. Shu ma’noda samarali o‘quv strategiyalari talabaning joriy ta’lim natijalarini yaxshilovchi vositagina emas, balki uning uzluksiz intellektual rivojlanishini ta’minlovchi psixologik resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Winne P.H., Hadwin A.F. Studying as Self-Regulated Learning // Hacker D.J., Dunlosky J., Graesser A.C. (eds.). *Metacognition in Educational Theory and Practice*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1998. – P. 277–304.

2. Efklides A. Interactions of Metacognition with Motivation and Affect in Self-Regulated Learning: The MASRL Model // *Educational Psychologist*. – 2011. – Vol. 46, No. 1. – P. 6–25.

3. Bjork R.A., Bjork E.L. Making Things Hard on Yourself, But in a Good Way: Creating Desirable Difficulties to Enhance Learning // Gernsbacher M.A. et al. (eds.). *Psychology and the Real World: Essays Illustrating Fundamental Contributions to Society*. – New York: Worth Publishers, 2011.

4. Fiorella L., Mayer R.E. *Learning as a Generative Activity: Eight Learning Strategies That Promote Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

5. Weinstein Y., Madan C.R., Sumeracki M.A. Teaching the Science of Learning // *Cognitive Research: Principles and Implications*. – 2018. – Vol. 3. – Article 2.

6. Winne P.H., Marzouk Z. Learning Strategies and Self-Regulated Learning // Dunlosky J., Rawson K.A. (eds.). *The Cambridge Handbook of Cognition and Education*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.